

Бут-Гусаім Святлана Феадосьеўна (г. Брэст)

ВОБРАЗНА-ВЫЯЎЛЕНЧАЯ РОЛЯ АНТРАПОНІМАЎ У КАНТЭКСТЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ АЛЕСЯ АСІПЕНКІ

Творы ўраджэнца Віцебшчыны Алеся Асіпенкі – яскравы і таленавіты летапіс нядаўняй беларускай гісторыі. Для раманаў і аповесцяў пісьменніка характэрныя надзённасць праблематыкі і вастрэня пастаўленых сацыяльных пытанняў, якія спалучаюцца з добрым веданнем псіхалогіі і ўнутранага свету персанажаў, а таксама з уменнем перадаць тонкія нюансы людскіх адносінаў. Аналіз антрапанімікону рамана “Лабірынты страху”, а таксама аповесцяў “Цыркачка і маёр”, “Клетка для берасцянак” і апавяданняў А. Асіпенкі паказаў, што пісьменнік умела выкарыстоўвае вобразна-выяўленчыя магчымасці асабовых імёнаў, прозвішчаў, мянушак.

Антрапанімікон твораў Алеся Асіпенкі быў ахарактарызаваны намі з пункту гледжання такога крытэрыю, як ступень *значымасці* (інфарматыўнасці, сэнсавай актыўнасці).

Мінімальная ступень значымасці ў так званых *нейтральных імён*, значэнне асновы якіх, іх этымалогія не нясуць інфармацыі пра асаблівасці характару персанажа, не выражаюць ацэнкі літаратурнага героя. Яны выконваюць выключна *намінатыўна-ідэнтыфікуючую* функцыю. Так, большасць асабовых імён персанажаў твораў Алеся Асіпенкі адносіцца да ліку нейтральных онімаў. Гэта словы *Геранім, Пракоп, Улляна, Язэп, Серафім, Тэклія, Фруза, Аўдакім, Пілін, Васіліса* і інш. Гэтыя лексемны запазычаныя з грэчаскай, лацінскай, старажытнаўрэйскай і іншых моў. Такія онімы прыйшлі на Беларусь з прыняццем хрысціянства. Нейтральнае імя можа стаць характарыстычным для таго ці іншага чытача. Э. Магазанік адзначае: “Часам аўтар не імкнуўся надаць таму ці іншаму ўласнаму імені ні рэчыўнага, ні эмацыянальнага «сэнсу», чытач жа «значэнне» ў імені бачыць. Але калі для такога чытацкага ўспрымання ёсць нейкія – няхай і слабыя – падставы, пры ўмове, што чытацкае «асэнсаванне» імені не пярэчыць сутнасці створанага вобраза, то з такім чытацкім «самавольствам» можна згадзіцца” [2, с. 51]. Напрыклад, адзін з герояў рамана А. Асіпенкі “Лабірынты страху” носіць, на першы погляд, нейтральнае імя *Серафім*, якое паходзіць ад яўрэйскіх слоў “палымяны, гарачы, уладарны” [5, с. 31]. Імя адпавядае сутнасці носьбіта – чалавека, надзеленага ўладай. *Серафім* Недасейка займае высокую пасаду старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. Гэта чалавек з гарачым сэрцам, чуллівай душой, неабыхавы да людзей. З дзяцінства Серафім задумваецца над вечнымі пытанням прызначэння чалавека ў жыцці. Герой вымушаны рабіць цяжкі выбар паміж прывітымі маці і цёткай Дар’яй ідэаламі жыцця з Богам у душы і прапанаванымі айчымаам Маркам Удоевым ідэямі класавай барацьбы. Пакутліва ўпісаўся *Серафім* у непрымальную ўдоеўскую мараль. Дасягнуўшы кар’эрных вяршыняў, *Серафім* Недасейка не стаціў чалавечых якасцяў, не ачарсцвеў. Сэрца і душа яго не вытрывалі нечалавечай нагрузкі, і пісьменнік памірае, пакінуўшы нашчадкам шчымліва-праўдзівы твор

“Жніво пад чорным сонцам” пра лёс чалавека і пакалення, атручанага глабальнай хлуснёй і нечалавечым страхам.

Максімальнай ступенню семантычнай актыўнасці характарызуюцца *прамагаваркія антрапонімы*. Гэтыя імёны маюць празрыстую семантыку, яны характарызуюць прама, непасрэдна, з’яўляючыся свайго роду ярлыкамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя. В. Фанякова адзначае: “Гэтыя імёны падобныя да масак героя ці злачынцы ў сярэдневяковым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў: хто перад ім” [4, с. 44]. Да ліку *прамагаваркіх* антрапонімаў адносяцца найперш *мянушкі*. Яны характарызуюцца найбольш яркай і празрыстай унутранай формай. Найперш гэта празванні, якія характарызуюць знешняе аблічча персанажа. Яны нагадваюць партрэт, а дакладней карыкатуру на героя, у якой на першы план выносіцца самая кідкая рыса чалавека. Прэзентаваць знешнасць можна праз мянушку-метафару, пабудаваную на аснове падабенства персанажа з пэўным прадметам або жывой істотай, напр.: “У іхняй кампаніі верохавадзіў Баранаў, якога за вочы звалі *Бараном*. Ён і праўда нагадаў *барана*: светлыя валасы віліся колцамі, сінія вочы заўсёды бессэнсоўна глядзелі як бы ў нікуды, а да ўсяго ён быў тупы, але меў сілу і падтрымку Хана” [1, с. 308]; “Ігар нахабна смяяўся, ягоны шырокі твар нагадаў *піражок*, памазаны яечным жаўткам. «А ты *Піражок*, во!» – крыкнуў *Серафім* і шыбануў на вінтавой лесвіцы ўніз” [1, с. 309]. Самую кідкую рысу знешнасці “*залатушнага белабрысага падлетка*” [1, с. 309] Яшкі акрэслівае яго мянушка *Альбінос*, а дзюбаносага Вальку можна намаляваць праз яркую рысу яго аблічча, занатаваную ў мянушцы *Лыч*. Камплекцыю падлетка абмалёўвае характарыстычнае празванне *Бык*. Згаданыя мянушкі належаць героям рамана “Лабірынты страху”. Знешнасць персанажа апавядання “Школьная фатаграфія”, чысцюлі і пухлячка Федзі, перадае мянушка *Пончык*.

Ускоснагаваркія імёны пазбаўлены зададзенасці і прасталінейнасці прамагаваркіх онімаў. Антрапонімы гэтага тыпу маюць “зацемненую” ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст, часам асэнсаванне зместу ўсяго твора. Э.Б. Магазанік адзначае: “Такія імёны – не шыльда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога прозвішча, расшыфраваўшы тайныя знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрыманне мастацкага твора” [2, с. 30].

Прозвішча галоўных персанажаў аповесці “Клетка для берасцянак” нясе важную сэнсавую нагрузку. Паэтонім *Церпілоўскія* можна назваць прадказальнікам лёсу герояў – прадстаўнікоў шляхетнага роду. Кожны з *Церпілоўскіх* перажывае нялёгка, часам трагічныя выпрабаванні ў жыцці. Старэйшы прадстаўнік сям’і, святар, быў рэпрэсаваны і загінуў. Перажыў ён і асабістую, сямейную трагедыю. Сын яго, Канстанцін, захапіўшыся ідэямі ваяўнічага матэрыялізму, адмовіўся ад шляху служэння Богу і стаў урачом. На долю Канстанціна выпалі цяжкія выпрабаванні ў часы Вялікай Айчыннай вайны. Годна вытрываўшы іх, герой перажывае здраду найбліжэйшага члена сям’і, зяця Карпа Хіжняка, па даносе якога *Церпілоўскі* трапляе ў турму. Унук Канстанціна Вячаслававіча вырашыў вярнуцца на шлях, накрэслены продкамі-святарамі, стаўшы служыцелем царквы. Бацька-камуніст адракаецца ад сына, і па змесце

твора мы можам здагадацца, што айца Уладзіміра, які стаў бацюшкай у савецкай дзяржаве, чакаюць нялёгка выпрабаванні. Характарыстычнае прозвішча **Цернілоўскія** – свайго роду прадказанне трагічнага лёсу не толькі адной сям’і, але і цэлага пакалення, абпаленага рэвалюцыяй, калектывізацыяй, вайной.

Трагічны лёс творча адорных асобаў, якія не могуць жыць, як усе, перадае гаваркое прозвішча персанажаў апавядання “Лаўрэат мясцовага конкурсу” **Адзінец**. Кантэкст спрыяе раскрыццю ўнутранай формы паэтонама: “*Мікалая Адзінца зусім за чалавека не лічылі. Ён быў не тое што дурнаваты, але дужа дзіўны. Усё нечэга шукаў, бадзяючыся на свеце, але навучыўся толькі аднаму – добра іграць на скрыпцы*” [1, с. 408]. Пагардліва, здзекліва ставіліся вяскоўцы і да дачкі Мікалая Ганны: “*Які ж гэта чалавек, што толькі і ўмее іграць на скрыпцы ды цымбалах*” [1, с. 409]. Вяскоўцы і нават муж, які кахаў Ганну, так і не паверылі, што яна ў часы вайны служыла немцам па заданні партызанаў. Адзінота, адасобленасць гераіні ад людзей падкрэсліваецца як у наступных аўтарскіх заўвагах (“*Ганна так і жыве. Адна, як ваўчыца*” [1, с. 409]); так і ў словах самой Ганны: (“*Усё даўно перабалела. Я адна, ваўчыца, а не чалавек*” [1, с. 409]).

Да ўскоснагаваркіх онімаў адносіцца прозвішча аднаго з галоўных персанажаў аповесці “Цыркачка і маёр” – **Зяблік**. Матывацыя кантэкстам дазваляе вызначыць унутраную форму характарыстычнага наймення. Маёр-франтавік **Зяблік** марыў аб прыгожым пасляваенным жыцці. Смелы і рашучы на вайне, сем разоў ардэнаносец Зяблік, аказаўся непрытасаваным да мірнага жыцця, да скрытай подласці, прыхаванай пад абліччам прыстойнасці. Ён так і не здолеў пабудаваць сямейнага гнязда: жонка **Зябліка** становіцца каханкай Цанавы, а сын трапляе ў дзіцячы дом. Сам **Зяблік** на доўгія дванаццаць гадоў апынуўся ў лагеры. Характар і лёс слабага безабароннага чалавека, які не змог знайсці чалавечай цеплыні ў жыцці, пабудаваць свайго гнязда-прытулку, перадае гаваркое прозвішча **Зяблік**.

У аснове прозвішча **Кротаў**, якое маюць героі рамана “Лабірынты страху”, ляжыць назва жывёлы, што жыве пад зямлёй і ўпотаі прыносіць шкоду чалавеку. У народнай свядомасці захаваліся ўяўленні пра тое, што крот – жывёла, якая адарвалася ад Бога і служыць нячысціку. Героі рамана – Панкраціў і Глеб **Кротаў** – бесчалавечныя, бязлітасныя вінцікі карнай савецкай сістэмы, для якіх “*турэмны наглядчык – работа плёвая, а зарплата добрая, паёк, абмудзірванне, дзве пары парцянак*” [1, с. 326]. Паводле **Кротаў**, “*усе людзі дзеляцца на тых, хто сядзіць, і на тых, хто іх вартуе*” [1, с. 326]. Дзеля таго, каб палепшыць жыллёвыя ўмовы і пераехаць з падвальных памяшканняў камунальнай кватэры ў пакоі на верхніх паверхах, Кротаў-старэйшы піша данос на суседзяў па кватэры. Ахвярамі Кротава-малодшага становяцца сябры і іх сем’і. Такім чынам, прозвішча цалкам адпавядае асобам сваіх носбітаў, выяўляючы сутнасць герояў.

Прозвішча галоўнага героя рамана “Лабірынты страху” Серафіма **Недасейкі** суадносіцца са значэннем словазлучэння ‘не дасеяць’ (не завяршыць сяўбу). Герой рамана, таленавіты, адораны чалавек, творца, так і не здолеў выканаць свайго пісьменніцкага і чалавечага абавязку. **Недасейка** губляе на дарогах вайны каханую жанчыну – першую жонку Любу, а ў час пахавання

Сталіна і сына-першынца Лёніка, які, адарваўшыся ад сям'і, становіцца паэтам *Грышам Няпомнячым*. Адораны пісьменнік, “жывучы пад каўпаком прыгнётлівага страху” [1, с. 328], *Недасейка* на працягу ўсяго жыцця далучаўся да ўсеагульнай хлусні пра шчаслівае жыццё ў савецкай краіне, дзе нібыта не было крываваых рэпрэсій і трагічных наступстваў Чарнобыльскай катастрофы. Шукаючы на працягу ўсяго жыцця выйсця з лабірынтаў страху, творца ўрэшце прыходзіць да апошняга і самага трагічнага рамана “*Жніво пад чорным сонцам*”, які так і застаецца незакончаным і ненадрукаваным. Невядомымі чытачам застаюцца творы адкрытага *Недасейкам* таленавіта пісьменніка Алега Максімава. Вярнуўшыся ў канцы жыцця да неўміручых маральных заповедзяў, герой твора памірае, так і не вырашыўшы канчаткова пастаўленых перад самім сабой маральных і мастацкіх задач.

Ужыванне *імён-рэмінісцэнцый* заснавана на “перанясенні пэўных рыс асобы, названай іменем-арыгіналам, на іншы персанаж, у адносінах да якога наўмысна выкарыстоўваецца імя вобраза-«першакрыніцы»” [3, с. 11]. У найменні аднаго з найвышэйшых партыйных дзеячаў Беларусі, героя рамана “Лабірынты страху” *Мікіты Леанідавіча*, невыпадкова спалучаюцца імёны самых вядомых савецкіх кіраўнікоў – *Леаніда* Брэжнева і *Мікіты* Хрушчова. *Мікіта Леанідавіч* з’яўляецца прадаўжальнікам традыцый савецкай партыйнай эліты, замоўчваючы страшныя наступствы Чарнобыльскай катастрофы. Працягваюцца *Мікітам Леанідавічам* найгоршыя савецкія традыцыі і ў адносінах да творцаў: “*Мікіта Леанідавіч* зацята не любіць творчую інтэлігенцыю, пагарджае ёю, абзываючы нядобрымі словамі. Ён амаль нічога не чытаў. Калі і ведаў пэўныя творы, дык толькі на падрыхтаваных памочнікамі даведках, у якіх пераказваўся змест і даваліся рэкамендацыі, на што трэба звярнуць увагу – пахваліць ці, наадварот, пакрытыкаваць нейкія мясціны” [1, с. 330].

Паэтонімы-вобразы ілюструюць магчымасць развіцця ў імёнах рэальных гістарычных асоб і персанажаў літаратурных твораў *пераносных (метафарычных) значэнняў*. У аснове антрапанімічнай метафары – спрадвечнае імкненне творцы да супастаўлення з мэтай больш дакладнай фармулёўкі сэнсу. А. Асіпенка трапна выражае характарыстыку персанажа, параўнаўшы яго з вядомым гістарычным дзеячам або літаратурным героем, якія сталі ўвасабленнем пэўных чалавечых якасцяў. Так, Карпа Хіжняка, які дзеля кар’еры і камфорту ва ўласным жыцці даносіць на цесця і сам удзельнічае ў ягоным арышце, можна прадставіць праз супастаўленне з *Брутам* – адным з папличнікаў Цэзара, які быў актыўным удзельнікам змовы супраць палкаводца: “*«І ты, Брут, прыйшоў з імі!» – Канстанцін Вячаслававіч насмешліва паглядзеў на Карпа*” [1, с. 206]. А героя апавядання “Лаўрэат мясцовага конкурсу”, першага ў вёсцы лётчыка Андрэя, характарызуюць праз параўнанне са славытым савецкім лётчыкам: “*Пасля аднаго выпадку Андрэй стаў нашым дзежынскім Чкалавым. Было гэта ў дзень яго самастойнага вылету на самалёце. Андрэй паявіўся над Дзежынам і перад здзіўленымі аднавяскоўцамі выкруціў усе фігуры вышэйшага пілатажу*” [1, с. 420].

Антрапонімы з'яўляюцца неад'емнай часткай мастацкіх твораў Алеся Асіпенкі. Паэтонімы ствараюць запамінальныя мастацкія вобразы і перадаюць каштоўную інфармацыю пра гісторыю Беларусі ХХ стагоддзя.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Асіпенка, А. Х. Лабірынты страху : раман, аповесці, апавяданні / А. Х. Асіпенка. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 447 с.
2. Магазаник, Э. Б. Ономапэтика, или «говорящие имена» в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
3. Петрачкова, И. М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ...канд. филолог. наук : 10. 02. 02 / И. М. Петрачкова ; Бел. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.
4. Фонякова, О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
5. Чыж, А. Беларускі іменьнік / А. Чыж. – Гомель : Collegium sarmaticum, 1998. – 60 с.